

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון ש"ז, פר' דברים תשפ"ה

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

האם רשאי דיין להסתלק מפחד בעל דין אליים?

'קשה' הכוונה למי שהוא בעל מריבה ומטריח את הדיינים וירדוף את הדיין להפוך את הדין. אמנם לדעת התוספות שהחשש הוא שמא ירדוף בעל הדין את הדיין להורגו או להזיקו, שעל זה נאמר 'לא תגורו' כמשמעו - שלא יירא הדיין מפניו שמא יזיקנו, פירוש 'קשה' היינו אדם רע ורשע.

ובספרי (דברים פסיקא יז) הובא: שמא תאמר מתירא אני מפלוגי שמא יהרוג את בני, או שמא ידליק את גדישי, או שמא יקצץ את נטיעותי, תלמוד לומר 'לא תגורו מפני איש', ומבואר לכאורה שהדין הוא כך אפילו במקום שיש סכנת נפשות ממש.

הרמב"ם (סנהדרין פרק כב הלכה א) הביא את לשון הספרי כפירוש דברי הגמרא, שהדיין חושש שהבעל דין הקשה והחזק יהרוג את בנו וכו', ומשמע מדבריו שסובר כדעת התוספות, שאפילו במקום שהדיין חושש ממש לעצמו, מכל מקום אינו רשאי להסתלק מהדין אחר שיודע להיכן הדין נוטה.

שיטת הפוסקים שאין צריך לדון במקום סכנה

דעת הב"ח (שם) היא שלפי רש"י, כאשר בעל הדין הוא רשע והדיין חושש ממנו שיהרגו או יזיקו, הדיין רשאי להסתלק אפילו אחרי שיודע לאיזה כיוון נוטה הדין. זאת משום שאין דבר העומד בפני פיקוח נפש וספק סכנה או נזק ממוני, ושלא כדעת הרמב"ם.

והעלה הב"ח שלהלכה נראה עיקר כשיטת רש"י, שבמקום סכנה יכול הדיין להסתלק ואינו נענש על כך. עיקר האיסור של 'לא תגורו' אינו אלא שלא להכניע את דבריו מפני אדם בעל מריבה, ואין הציווי אלא שאסור לו להסתלק מהדין הוא כשהוא חושש שבעל הדין הקשה ירדוף אחריו ויטריד אותו כדי שישנה את פסק הדין, אבל במקום חשש סכנת נפשות ונזק ממוני לא דיבר הכתוב.

בספר שבות יעקב (חלק א סימן קמג) הביא את דברי הב"ח שהעלה שבמקום סכנת נפשות

שנודע במומחיותו בדיני ממונות, החל להראות סימני מצוקה ברורים. הוא ידע היטב את כוחו של ר' אפרים ואת יכולתו להקשות על חייו של מי שעומד בדרכו.

במהלך הפסקה בדין, פנה אותו דיין לראש ההרכב והאב"ד וביקש להתפטר מן הדין בטענה שאינו חש בטוב, ומאוחר יותר הוסיף שהוא חושש שמא דעתו אינה צלולה מספיק לדון בעניין כה מורכב. היה ברור לכולם שהסיבה האמיתית היא פחדו מהשלכות פסיקה נגד ר' אפרים.

כדרכה של תורה, הננו מציגים את השאלה ההלכתית האם רשאי הדיין הנכבד להתפטר מן הדין בנסיבות אלו, כאשר החשש האמיתי שלו הוא מפני העסקן רב ההשפעה, על אף שהוא מציג אמתלאות אחרות?

תשובה

לאחר שהדיין יודע להיכן הדין נוטה

נכתב בגמרא (סנהדרין ו:) 'שנים שבאו לדין אחד רך ואחד קשה, עד שלא תשמע דבריהם, או משתשמע דבריהם ואין אתה יודע להיכן דין נוטה, אתה רשאי לומר להם אין אני נזקק לכם שמא נתחייב חזק ונמצא חזק ורופו, משתשמע דבריהם ואתה יודע להיכן הדין נוטה, אי אתה יכול לומר להן איני נזקק לכם, שנאמר (דברים א יז) 'לא תגורו מפני איש'. וכן נפסק להלכה בשולחן ערוך (ח"מ סימן יב סעיף א).

והנה רש"י (ד"ה הכי גרסינן) פירש שהחשש הוא שמא בעל הדין החזק ירדוף אחרי הדיין כדי להפוך את הדין, ומשמע מפירושו שאם חושש הדיין שבעל הדין יעשה לו נזק, אינו מחויב להיזקק לדין זה, שאחרת היה לגמרא לכתוב חידוש גדול יותר. אמנם התוספות (שם ד"ה ונמצא) פירשו שהחשש הוא שהחזק ירדוף את הדיין.

וכתב הב"ח (סימן יב סעיף א) שלדעת רש"י

שכונת "נחלת אברהם", התנהל בית דין צדק ותיק בראשותו של תלמיד חכם מופלג ובעל שם בחוגי היראים. לצידו ישבו דיינים נכבדים, שניהם מורי הוראה ידועים בקהילה החרדית.

הרב אפרים אלתר גליקמן היה עסקן מפורסם בקהילה, איש בעל קשרים ענפים ברשויות השלטון, במשרדי הממשלה ואף בלשכות השרים. כל מי שנזקק לעזרה בענייני ביורוקרטיה או דלתות שנסגרו בפניו, מצא אוזן קשבת אצל ר' אפרים אלתר, שתמיד ידע למי להתקשר ואיזה מנוף להפעיל.

מנגד עמד ר' אביגדור פייבל ברוק, מנהל גמ"ח להלוואות בשכונה, שהיה ידוע ביושרו ובדקדוקו במצוות, אך לא היה בעל השפעה או ממון רב.

יום אחד, הופיע ר' אפרים אלתר בבית הדין לדיון שזים כנגד ר' אביגדור, בעניין סכסוך כספי מורכב. לטענת ר' אפרים, הוא השקיע סכום משמעותי של 150,000 שקלים בגמ"ח שמנהל ר' אביגדור, על בסיס הסכם שהוא יהיה שותף בהחלטות לגבי אישור הלוואות גדולות. ר' אפרים הציג מסמך עליו חתם ר' אביגדור, אך המסמך היה מנוסח באופן עמום. מנגד, טען ר' אביגדור כי הסכום שהתקבל היה תרומה גרידא לגמ"ח, וכי מעולם לא הסכים לשותפות עסקית. לדבריו, המסמך עליו חתם היה רק אישור קבלה של התרומה, וההבטחה היחידה שניתנה הייתה שהתורם יוזכר בתפילות ובברכות. ר' אביגדור הציג פנקסי רישום של הגמ"ח, עם רישום מפורש של הסכום כ"תרומה" ולא כ"השקעה".

במהלך הדיון התברר כי מדובר בויכוח משמעותי לגבי פרשנות ההסכם והכוונות המקוריות של הצדדים. ככל שהתקדם הדיון, החלו הדיינים להבין כי הצדק עם ר' אביגדור, שכן הוכח כי הגמ"ח תמיד פעל כמוסד צדקה ולא כעסק רווחי, וכי ר' אפרים הבין זאת היטב בעת מתן הכסף.

אולם, כאן נכונה הפתעה, אחד הדיינים,

ונזק ממוני מותר לדיין להסתלק אפילו אחרי שיועד לאיזה כיוון נוטה הדין. וכתב שאין הכרח לפרש את דעת רש"י בניגוד לדעת הספרי והרמב"ם, שפירשו להדיא שאפילו אם הדיין חושש שיהרגוהו, אינו רשאי להסתלק מהדין.

וכתב עוד שאף שההלכה היא שאין דבר העומד בפני ספק פיקוח נפש, בכל זאת הרי קיימא לן (יורה דעה סימן קנז סעיף א) שעל כל מצוות לא תעשה אדם חייב למסור את נפשו אם העבירה היא בפרהסיא. אך כתב על כך שבאמת טעם זה אינו שייך כל כך בנידון שלנו, שהרי במקרה שבו הגוי אינו מתכוון להעביר את היהודי על דתו אלא מתכוון להנאת עצמו, אין היהודי צריך למסור את נפשו. והרי כשאדם בא לדין, הוא מתכוון

ותחילה כתב בתשובת זקן אהרן שאף שבדרך כלל הדין הוא שבכל האיסורים יעבור אדם ולא ייהרג, פרט לשלוש עבירות חמורות, יש מקום לומר שבאיסור 'לא תגור' הדין שונה, כיון שאם הדיין יימנע מלדון, ייגרם הפסד לאחרים - למי שצודק בדין, ואסור לאדם להציל את עצמו בממון של אחרים, אך חזר לדחות שמותר לאדם להציל עצמו בממון חברו

להנאת עצמו ואינו מתכוון להעביר את הדיין על דתו, ואם כן לא שייך לומר במקרה זה שהדיין חייב למסור את נפשו.

אלא שבכל זאת יש לומר שהספרי והרמב"ם סוברים שאף שבדרך כלל באופן של ספק פיקוח נפש אין אדם חייב למסור את נפשו, כאן אנו אומרים שאין זה חשש גדול כל כך שיהרגנו, ואף כאשר בעל הדין מוחזק כרשע, בכל זאת לא נחשדו ישראל להרוג נפש בגלל שמחייבים אותם בדין. לדבריו, אם אותו בעל דין מוחזק כמי שעלול לרצוח, אכן ברור שאין דבר העומד בפני פיקוח נפש, והדיין רשאי להסתלק מהדין. וכתב כי דברים אלו נכונים במקום סכנה שמא ייהרגו וכדומה, שאין דבר העומד בפני פיקוח נפש, אבל במקום שיש לדיין רק חשש להפסד ממוני, אין לו להסתלק מהדין ולעבור על מצוות 'לא תגור'. נמצא לפי דעתו שיש חילוק בין סכנת נפשות לספק סכנת נפשות וסכנת ממון.

אמנם המהרשד"ם (חושן משפט סימן שעח) כתב שאפשר שבמקום שיש ודאות לנזק (-ברי הזיקא), הדיין רשאי להסתלק, ואפילו במקום שיש רק הפסד ממוני. והאיסור של 'לא תגור' לא נאמר אלא במקום שאין ודאות לנזק.

ובאמרי בינה (הלכות דיינים סימן יט) כתב שבמקום שיש ודאות להפסד ממוני, הדבר תלוי במחלוקת הפוסקים אם אדם חייב לבזוז את כל ממונו כדי שלא לעבור על איסור לא תעשה שאין בו מעשה.

האיסור אפילו במקום שיש ספק סכנה

בשו"ת זקן אהרן (חלק ב סימן קכו) נשאל מהרב יצחק אהרן זילבערפארב אב"ד בוויסאקי

שבליטא, בעניין סכסוך בין שני שותפים שחתמו על הסכם בוררות המחייב אותם לציית לפסק הדין, ואף העניקו כוח והרשאה להעביר את הפסק לרשויות השלטון. לאחר שהתקיים הדין והגיעו לפסק, נודע לאחד השותפים סכום הכסף שעליו לשלם לשותפו, והוא מחה תחילה על עוול שנעשה לו, אך לבסוף הסכים לקיים את הפסק. כשהגיע השותף השני ושמע שעליו לקבל סכום מסוים ולצאת מהשותפות, הוא זעק בכאב וברח ממקום הדין. כעבור ימים מספר התהפכו עמדותיהם: השותף שאמור לקבל את הכסף ולצאת מהעסק חזר בו ממחאתו והסכים לקבל את הסכום, ואילו השותף השני, שבתחילה הסכים לפסק, טען עתה שמאחר שהשותף ברח מבית הדין, אין עוד תוקף לפסק. השאלה הייתה האם ניתן להוציא לפועל את פסק הדין או שהוא התבטל בגלל השינוי בעמדות הצדדים.

הוא השיב שבוודאי אסור לדיינים להימנע מלפסוק בשום אופן, אפילו אם בעלי הדין הם אנשים אלימים, אלא חובתם לסיים את הדין שכבר התחילו בו. אפילו מפני פחד אסור לדיין להסתלק אחרי שכבר החל לדון בעניין. הוא מציין את דברי השבות יעקב שכתב שבמקום פיקוח נפש מותר להסתלק, אך לדעתו אפילו בסכנת חיים לא ברור שמותר לדיין להסתלק מחמת פחד, כפי שמשמע מלשון הספרי.

ותחילה כתב בתשובת זקן אהרן שאף שבדרך כלל הדין הוא שבכל האיסורים יעבור אדם ולא ייהרג, פרט לשלוש עבירות חמורות, יש מקום לומר שבאיסור 'לא תגור' הדין שונה, כיון שאם הדיין יימנע מלדון, ייגרם הפסד לאחרים - למי שצודק בדין, ואסור לאדם להציל את עצמו בממון של אחרים, אך חזר לדחות שמותר לאדם להציל עצמו בממון חברו. [עיין שם שהביא ראייה מהסיפור המובא במסכת בבא קמא (פ). לגבי עז שאסור לגדל בארץ ישראל, שהיה חסיד אחד שלא מצאו בו עוון מלבד זה שינק מעז כזו. וכתב שם המאירי שאף שבמקום פיקוח נפש מותרים כל האיסורים לצורך רפואה, בכל זאת בדבר שנאסר בגלל חשש לנזק לאחרים, ראוי להחמיר. ומכאן רואים שאפילו במקום סכנת נפשות אסור לגרום נזק לאחרים. אך דחה שאין זו ראייה, שכן בירושלמי (סוטה פק ט הלכה י) מובא מעשה זה וביפיה מראה (שם) מוסבר שאותו חסיד לא היה באמת בסכנת חיים, שאם כן באמת היה הדבר מותר].

לכן ביקש לפרש את הספרי במקום שיש רק ספק סכנה. וכלשון

הספרי שנקט 'שמא' יהרוג את בני, ומשמע שמדובר רק במצב של חשש וספק, אבל בוודאי סכנה אינו חייב, אך חזר להקשות שגם זה לא מצאנו בשום מצוה שאדם יהיה חייב להכניס עצמו במקום ספק סכנה. ועל כן יצא לחדש שאף שאנו פוסקים בדרך כלל שגם בספק סכנת נפשות מקילים, בכל זאת יש לומר שאיסור 'לא תגור' שונה מכל איסורי התורה ואפי' בוודאי פיקוח נפש אינו רשאי לגור מפני איש. כיון שעיקר האיסור הוא שלא לפחד מפני אדם, והרי זה כאילו התורה אמרה במפורש שגם מפני אדם כזה שמאיים ברצח אין לפחד ממנו, שהרי זהו עצם האיסור - שלא לפחד כלל. ואם הדיין מפחד מדבר כלשהו, הרי הוא עובר על איסור זה. ולכן, לאחר שהדיין יודע לאיזה כיוון נוטה הדין, בוודאי יש בהסתלקותו משום עבירה על 'לא תגור'.

המסקנה העולה מכאן לדעתו שאסור לדיין לסלק את עצמו אפילו במקום שיש סכנת חיים, שכן באיסור 'לא תגור' חידשה התורה שבשום מצב אסור לדיין לפחד בעת הדין, ושלא כשבות יעקב שהתיר לדיין לסלק את עצמו במקום פיקוח נפש, ואסר רק במקום ספק פיקוח נפש.

הכרעת ההלכה

נמצא שבנידון האם דיין רשאי להשתמט מלדון במקום הפסד ממון נחלקו הפוסקים, דעת הרמב"ם והתוספות שאפילו במקום הפסד ממון אינו רשאי להשתמט, אבל לדעת הב"ח שיטת רש"י היא שרשאי להשתמט וכן עיקר לדינא. גם בתשובת הרשד"ם למד בדעת הרשב"א שבהזיק וודאי אינו חייב להפסיד ממונו.

בספרי מבואר שאפילו במקום ספק נפשות אינו רשאי להשתמט, וכן פסק הרמב"ם, אבל בב"ח פסק שהעיקר לדינא כרש"י שאפילו בהפסד ממון רשאי להשתמט וכל שכן בחשש נפשות. אמנם השבות יעקב כתב שכלל לא נחלקו ולדברי הכל אינו רשאי להשתמט משום הפסד ממון או חשש נפשות, ורק במקום פיקוח נפש וודאי רשאי להשתמט. ודעת הזקן אהרן שאפילו במקום פיקוח נפש וודאי אינו רשאי להשתמט.

ועל כל פנים, נמצאנו למדים, שדעת הרבה פוסקים שאין הדיין חייב להכניס את עצמו למקום של נזק והפסד כאשר האדם ידוע כמי שעלול להזיק וקיים חשש גדול שאכן יזיק.

אכן בנידון שלפנינו, נכון שאותו דיין נכבד הכיר בכוחו של ר' אפרים להקשות על חייו, אך קשה לראות בכך וודאות לנזק, ובוודאי לא של סיכון גוף ונפש, לכן כל עוד אין כאן סכנה מוחשית נראה שלא יוכל לשחרר את עצמו מלדון בתיק המדובר, זולת אם אמנם הוא ניצב בפני איום וסכנה מוחשית מצידו של בעל הדין.

